

Versöhnung über den Gräbern

Krigskirkegårde fra Anden Verdenskrig i Danmark

Af John V. Jensen

Museumsinspektør, Varde Museum

Anden Verdenskrig er den blodigste krig, verden har oplevet. Danmark slap nådigere igennem dette ragnarok end så mange andre europæiske nationer. Alligevel ligger over 25.000 tyske soldater og flygtninge fra Anden Verdenskrig begravet i Danmark. De færreste kender disse kirkegårde, og endnu færre ved, at Tyskland hvert år bruger millioner af kroner på at passe disse flygtninge- og krigskirkegårde i Danmark og Europa – under mottoet: "Versöhnung über den Gräbern – Arbeit für den Frieden" (Forsoning over gravene – arbejd(e) for fred). Tyskerkirkegårdene i Danmark fortæller en dramatisk historie om menneskelig tragedie, forstyrrelse af gravfreden, internationalt samarbejde og dødekult.

I artiklens første hoveddel vil jeg se på den gravkultur, der kendetegner krigskirkegårdene, og dernæst vil jeg ganske kort se på nogle af de typer af krigskirkegårde, der findes repræsenteret i Danmark. I artiklens anden hoveddel ser jeg nærmere på de kirkegårde, der rummer resterne af de tyske flygtninge, der i 1945 kom til Danmark som en konsekvens af krigen, og som blev i landet til 1949. Med sine ca. 15.000 begravede udgør denne gruppe den største del af Anden Verdenskrigs ofre i Danmark. En spændende historie, men i en vis forstand også en nationalt traumatisk historie, som vi i mange år efter besættelsen, og efter den sidste tyske flygtning var vendt tilbage til Tyskland, havde det svært med.

Krigsgrave og dødekult

Når man besøger en krigskirkegård i Danmark, fx Mindelunden i Ryvangen, den tyske flygtningekirkegård i Oksbøl

eller de enorme krigskirkegårde i Normandiet, hvor endeløse rækker af hvide kors får øjet til at glippe og forstanden til at svimle, så fatter man, hvilke ufattelige blodsudgydelser og hvilke ufattelige lidelser disse kirkegårde er en påmindelse til eftertiden om.

Den enkelte grav, det enkelte kors i mængden er det sted, som de efterladte kan opsøge for at sørge og mindes den bror, den søn eller den mand, der mistede sit liv i krigen. Og som sådan spiller et kors, en sten, et navn midt i et hav af omkomne en rolle på det personlige plan. I den forstand opfylder krigergravene samme funktion som en almindelig grav på en dansk kirkegård. På et andet plan adskiller krigskirkegårdene sig dog fra almindelige kirkegårde.

Intet navn bør gå tabt, skriver den tyske mentalitetshistoriker Reinhart Koselleck (1923-2006)¹, og i de ord mente han at finde frem til det princip eller den tankegang, der ligger bag den måde, som vi organiserer krigens døde på. Princippet er tydeligst illustreret på krigskirkegårdene i Normandiet fra Anden Verdenskrig, men også i Danmark på flygtningekirkegårdene i København, Oksbøl eller Aalborg. *Intet navn bør gå tabt* – er altså ifølge Koselleck forklaringen på de endeløse rækker af kors og gravsten for faldne. Det er forklaring på, at der fx på flygtningekirkegårdene rundt om i landet findes den ene gravsten efter den anden for børn, hvis liv blev af en korthed, så de på ingen måde fik mulighed for at sætte et aftryk i verden. Når det er af betydning at sætte en gravsten for den kun 1 dag gamle baby eller den 18-årige soldat, der døde i en tilfældig ulykke, inden han overhovedet nåede at komme i kamp ved fronten, og hvis død derfor blot forekommer meningsløs, skal vi altså, igen ifølge Koselleck, være opmærksomme på krigskirkegårdenes dobbelte funktion. På den ene side de personlige perspektiver og på den anden side, at den gravlagte døde i en konflikt, der vedkommer folket, nationen og (måske) eftertiden. Krigskirkegårdene får derved betydning for den nationale identitet og for dannelsen af det, nogen har kaldt for national sammenhængskraft.

Og sådan har det vel altid været, fristes man til at tro. Der har vel altid eksisteret et naturligt og menneskeligt behov for at mindes krigens faldne for de efterladte og for nationen. Dette anser Koselleck imidlertid ikke for at være tilfældet. Krigskirkegårde eller krigsmonumenter er en del af en national erindringskultur, hvis rødder i virkeligheden ikke går længere tilbage end til Den Franske Revolution i 1789, og som siden blev taget op af Napoleons modstandere. Det er med Den Franske Revolution, at forestillingen om, at den enkelte borgers død bliver en del af et abstrakt begreb,

Fig. 1. Mindelunden i Ryvangen i København. 750 grave for danske modstandsfolk. Foto: Niels A. Hansen.

opstår. Dette begreb kunne hedde folk, nation, fædreland eller demokrati, og i disse hellige navne bør intet navn gå tabt!

Opfattelsen falder altså sammen med opkomsten af de moderne vesteuropæiske nationalstater og betegner samtidig et skifte fra en religiøs-feudal verdensforståelse til en borgerlig-politisk verdensforståelse. Den gamle fyrstestat afløstes af den moderne, der bestod og består af folket, hvad enten det undertrykkes eller er frit. Den ny opfattelse var ikke nødvendigvis i strid med kristelig tankegang, men går ud over denne, og de faldne borgere og soldater bliver foruden et anliggende for Gud ikke mindst et anliggende for nationen, staten, som den faldne tilhørte. Det er en individualistisk opfattelse, der går ud på, at den menige soldat, der døde i statens tjeneste, gjorde det for en meningsfuld idé. Det er en forståelse af krigens ofre, vi stadig beherskes af.

Koselleck taler i den sammenhæng om skabelsen af en national døde kult – *dødekulten er imidlertid en fælles løsning, når det drejer sig om at finde mening i massedøden*.² De faldnes død får en mening, der rækker ud over det liv og det blod, de ofrede for fædrelandet, og frem til eftertiden og i princippet for altid. Den fælles historie, de fælles helte, de fælles mindesmærker er det, der kommer til at adskille den ene nationalstat fra den anden. Hvor det tidligere var fyrstedynastierne

og adelslægterne, hvorom interessen samlede sig, var det fra og med Den Franske Revolution i tiltagende grad folket og nationen, der blev hovedaktør.

”Intet navn bør gå tabt” er princippet bag indretningen af krigskirkegårde. Det tilstræbes, at alle, der gav deres liv for fædrelandet, huskes af eftertiden. I Danmark findes mere end 27.000 grave relateret til Anden Verdenskrig, heraf ca. 750 fredede grave for modstandsbevægelsen. 378 af dem befinder sig i Mindelunden i Ryvangen i København (fig. 1). Af disse er 151 kun navnene på modstandsfolk, hvis lig aldrig blev fundet. Endvidere findes der godt 1000 grave for allierede flyvere fordelt over det meste af landet, men med tyngdepunkt i Jylland. Hovedgravpladserne er Fourfeld ved Esbjerg (fig. 2) efterfulgt af Aabenraa, Svinø, Frederikshavn og Lemvig kirkegårde. Den suverænt største gruppe er de tyske grave.

Krigsgrave og national bevidsthed

Vi bruger den nationale forståelsesramme, når vi mange år senere forsøger at forstå vores krigsmindesmærker fra Anden Verdenskrig. Erindringen om krigen er dog ikke nogen stabil eller uforanderlig størrelse. Koselleck skelner

Fig. 2. På billedet ses allierede krigsgrave på Fourfeld Gravlund i Esbjerg, der er Skandinaviens største. Den største gruppe af krigsgrave i Danmark er de tyske.
Foto: John V. Jensen.

derfor mellem en synkron og en diakron indvirkning på bevidstheden, men her er det forløbet indtil i dag, der interesserer, dvs. det diakrone.

Eksempelvis er det en let sag i en dansk historisk sammenhæng at finde en mening i britiske flyveres død. Det var jo dem, der forsvarede demokratiet på et tidspunkt, hvor den demokratiske tankegang var under sin hidtil voldsomste trussel fra Det Tredje Rige, og derfor opfatter vi stadig deres død som meningsfuld i vores nationale bevidsthed. Det samme gælder naturligvis også for de tusindvis af allierede faldne i Normandiet samt de omkomne i den danske modstandskamp under besættelsen. Deres død var heller ikke forgæves, de døde for den gode sag (læs: nation, demokrati). Lidt anderledes stiller sagen sig med Sovjetunionens faldne i Danmark grundet Den Kolde Krig.

De døde tyske soldater i Danmark er en anden historie. I vores nationale bevidsthed får disse grave først og fremmest betydning som den indtrængende fjende, der blev nedkæmpet og fordrevet. Kort sagt gør det en stor forskel, om de døde hørte til de sejrende eller de besejrede – også for de overlevende. Dansk historie frembyder her en bevidsthedsmæssig kontinuitet, der siden 1864 var stærkest udfordret under besættelsen. Dette gælder selvsagt ikke for alle lande fx Tyskland eller Rusland. I Tyskland udgjorde Det Tredje Riges faldne den anti-pol, som det moderne Tysklands genopbygning tog sit afsæt i. Respekten for krigergravene har i øvrigt været sikret siden 1871.³

Når vi taler om de tyske flygtninge, bliver det endnu mere kompliceret, fordi dødsfaldene ikke umiddelbart giver mening inden for vores nationale forståelsesramme. Det drejede sig om kvinder og især børn, der under barske omstændigheder havnede i Danmark. Flygtningene befinder sig i en gråzone og hører ikke rigtigt til nogen steder inden for de traditionelle aftaler omkring krigsdøde, fordi det drejer sig om civile og ikke soldater, og fordi en del af dem slet ikke døde i krigen. Det yngste kors i Oksbøl er dateret 28. december 1948, og den sidste flygtning forlod Danmark 15. februar 1949. Og således står der ved indgangen til de danske flygtningekirkegårde i Danmark: *Deutsche Kriegsgräberstätte 1939-45*. I praksis løste man problemet om flygtningenes status som krigsdøde ved aftalen mellem Danmark og Vesttyskland i 1962, hvor der står: *"Ved tyske krigsflygtninge forstås i denne overenskomst medlemmer af den tyske værnemagt eller dermed ligestillede personer såvel som andre personer med tysk statsborgerskab, der døde i forbindelse med krigsbegivenheder under den anden verdenskrig"*.⁴

Begivenhederne er kommet på afstand, og den primærerfaring, som Koselleck kalder den, der opstod hos dem, der oplevede selve begivenhederne, er stærkt aftagende. Måske derfor kan vi nu bedre end tidligere håndtere og sætte os ind i noget af den meningsløshed, som disse mennesker blev ofre for, fordi man i tidens bitterhed, som besættelsestidshistorikeren Jørgen Hæstrup omtalte den⁵, men også i lang tid efter skar de fleste tyskere over én kam uden smålig skelen til, om det var en nedskudt tysk torturbøddel eller et forældreløst barn på to uden familie i fjendeland. Flygtningenes død falder uden for kategori, og det er svært at udlede nogen form for opbyggelighed af den overhovedet.⁶ Her giver døden slet ingen svar – men stiller et spørgsmål, et *hvorfor?* i stedet. I Danmark har flygtningegravene i de seneste år fremkaldt en følelse af, at det demokratiske Danmark dengang svigtede sine idealer.⁷

Den danske nationalbevidsthed, som det er svært at gøre sig helt fri af, fordi den gennemsyrrer store dele af vores samfundsopfattelse, har utvivlsomt spillet og spiller en væsentlig rolle, når holdningen til historien om de tyske flygtninge ændrer sig. Det kan vi næppe lave om på, men vi kan forholde os kritisk-analyserende til det.

Flugten til Danmark – en menneskelig tragedie

Af de knap 30.000 grave i Danmark, der relaterer sig til Anden Verdenskrig, vil vi nu se nærmere på den største gruppe: nemlig de tyskere, der af forskellige grunde døde og blev begravet i Danmark. 25.000 er efter danske forhold et meget stort tal. Almindeligvis fremhæves det jo, at Danmark i forhold til så mange andre lande slap nådig gennem krigen. De 25.000 kan igen opdeles i to grupper, hvoraf den ene udgør de 10.000 grave for tyske soldater. Af disse mistede nogle hundrede livet under tjeneste i Danmark, flere som følge af sygdom, selvmord og ulykker end på grund af kamphandling.⁸ De fleste af tyskerne døde i Danmark, fordi Hitler selv, i månederne fra februar 1945 og frem til Det Tredje Rigets betingelsesløse kapitulation d. 8. maj samme år, gav tilladelse til at evakuere sårede soldater samt civile, fortrinsvis kvinder og børn. Dette skete som følge af en russisk militær offensiv. Begivenhederne sendte millioner af mennesker på flugt – først og fremmest vestpå, hvor de nordvesttyske havne som Lübeck, Kiel og Flensborg blev transit for flygtningemasserne, inden de efterhånden blev placeret i flygtningelejre. Således fik delstaten Slesvig-Holsten sit indbyggertal forøget med omkring 850.000 flygtninge fra 1945-46.⁹ Det

var i dette kaos på randen af Det Tredje Riges undergang, at Danmark også blev mål for en del af flygtningestrømmen. Danmark var jo allerede besat, og derfor var det muligt og nødvendigt at transportere flygtninge hertil. Det foregik med skib hen over Østersøen, og det foregik med tog sydfra og op gennem Jylland. Fra 8. februar til 5. maj 1945 ankom omkring 350.000 tyske flygtninge til Danmark. Af disse var ca. 100.000 ukampdygtige tyske soldater og ca. 250.000 civile tyske flygtninge først og fremmest bestående af kvinder, børn og gamle. Mange af disse flygtninge ankom til Frihavnen i København, og mange af dem døde bl.a. i København, og det forklarer det efter danske forhold høje tal på ca. 10.000 begravelser. Flugten i vintermånederne udviklede sig til en menneskelig tragedie, og den strabadserende og farlige sejlad over Østersøen på de overfyldte skibe betød, at mange endte deres dage i Danmark.

Hvad de ca. 15.000 døde tyske flygtninge angår, så kan det høje tal i København forklares med, at mange flygtninge netop ankom til København, mange ganske svækkede af flugten, og derfor er der så mange flere døde tyske flygtninge begravet i København end andre steder. Derudover rummer Vestre Kirkegård i København samt Bispebjerg Kirkegård naturligvis også de døde fra den store flygtningelejr på Kløvermarken på Amager, der husede hen ved 17.000 fra årsskiftet 1945-46 til lejren blev nedlagt i løbet af 1947.¹⁰

Ovenstående er en del af forklaringen på, at antallet af grave i en dansk sammenhæng er så højt. Alligevel er der mange mennesker, der ikke kender til eksistensen af disse kirkegårde, og hvorfor de i det hele taget er i Danmark.

Fig. 3. Flygtningegrave på Søndre Kirkegård i Aalborg. Foto: John V. Jensen.

Vestre Kirkegård i København er den største af disse kirkegårde med henholdsvis 4643 tyske soldater og 5344 tyske flygtninge. Frederikshavn og Esbjerg er næstefter Vestre Kirkegård de steder, hvor der ligger flest tyske soldater. For flygtningenes vedkommende er det flygtningekirkegårdene i Oksbøl, Gedhus, Grove samt Søndre Kirkegård i Aalborg (fig. 3).

Fra besættelse til internationalt samarbejde

Det gør en forskel, om folk døde for en tabt sag eller for sejren - også for de overlevende, skriver Koselleck.¹¹ Og helt fra begyndelsen var det da også uvist, hvad der skulle ske med de tyske grave, men de første overvejelser dukkede op kort efter befrielsen, mens der endnu var 200.000 tyske flygtninge i lejrene. Hvad skulle der ske med gravene, skulle de sløjfes eller bevares? Skulle man, som nogen foreslog det, gøre dem til ukendte grave, hvorved man løste det endnu ubesvarede spørgsmål omkring den fremtidige vedligeholdelse, og samtidig undgik, at kirkegårdene blev mål for tyske pilgrims- og turistrejser.¹² Det fremgår tydeligt af de tidlige indlæg, at frygten og mistilliden til tyskernes hensigter var særdeles nærværende. Fuldmægtig i Flygtningeadministrationen Knud Wiell udlagde den officielle holdning således: *Det er Meningen, at Gravene skal bevares paa den mest nødtørftige Maade. Hver Grav bliver sandsynligvis forsynet med et Trækors med den dødes Navn og Data. Flygtningekirkegaardene vil antageligt desuden blive forsynet med et Fællesmindesmærke med Inskription, men endnu er der ikke truffet endelig Bestemmelse om*

Fig. 4. Simple trækors på flygtningekirkegården i Oksbøl. Foto: Blåvandshuk Lokalhistoriske Arkiv

*Udformningen af Retningslinierne.*¹³ Som det fremgår af fotoet fra flygtningekirkegården i Oksbøl; med de simple trækors optaget længe inden der var fundet nogen afklaring på gravenes fremtid (fig. 4), var der i 1946 ingen, der havde tænkt så langt. De skitserede retningslinjer er dog helt i overensstemmelse med Flygtningeadministrationens generelle strategi over for de tyske flygtninge. Det gik ud på at sikre en nødtørftig, men forsvarlig behandling. Glosen *nødtørftig* blev ofte anvendt, og det var næppe helt tilfældigt, fordi der i ordet *nødtørftig* ligger, dels at noget er nødvendigt fra et materielt synspunkt, og dels kan der i ordet ligge noget revsende eller sanktionerende. Meget tyder da også på, at Flygtningeadministrationen brugte ordet *nødtørftig* til at dæmpe befolkningens ressentiment imod flygtningene, idet danskerne ikke måtte få indtryk af, at disse mennesker fik mere end, hvad der kunne tilkomme dem - det være sig i livet bag pigtråden eller i døden. Til gengæld sikrede sådanne formuleringer Flygtningeadministrationen en vis arbejdsro i forhold til offentligheden, hvilket utvivlsomt lettede opgaven med forplejning og hjemsendelse af de mange tusinde flygtninge. Blandt andet derfor arbejdede flygtningeadministrationens chef Johannes Kjærbøl helt fra begyndelsen hårdt på at få flygtningene væk fra byerne og gerne til eksisterende, afsidesliggende lejre fortrinsvis i Jylland.¹⁴ I 1946 havde højst sandsynlig ingen endnu haft overskud til at beslutte sig for, hvorledes de tyske flygtningekirkegårde skulle indrettes på længere sigt.

Primitive trækors holder imidlertid ikke evigt, og i den brede befolkning var der ingen entusiasme omkring en evt. anlægelse af store eller små mindelunde for de tyske flygtninge. Det var ingen parate til i 1946. Således ville mange i samtiden nok have fundet spørgsmålet om sløjfning rimelig. Af ren og skær nødvendighed anlagde de danske myndigheder kirkegårde i tilknytning til de store flygtningelejre udstyret med trækors med navn og data. Dertil kom et relativt stort antal tyske flygtninge, der var begravet på lokale kirkegårde overalt i landet; begravelser, der stammede fra de første måneder i Danmark, da den tyske værnemagt hovedkulds havde indkvarteret deres nødlidende landsmænd, hvor der var plads. I udstillingen om flygtningelejren i Oksbøl på Blåvandshuk Egnsmuseum har man bevaret et par af de gamle trækors (fig. 5).

Ansætter til en generel dansk-tysk overenskomst fandt først sted i løbet af 1950'erne. Indtil da havde pleje af kirkegårdene haft et mere tilfældigt præg. Til eksempel kan nævnes, at

Aal menighedsråd i 1949 havde indgået en 20-årig aftale med Flygtningeadministrationen og klitvæsnet (Landbrugsministeriet) omkring pleje og vedligeholdelse af flygtningegravene i Oksbøl.¹⁵ Her havde man fra 1950'erne haft kontakt til en tysk organisation Gemeinschaft Junges Ostpreussen, der var interesseret i gravenes pleje og historie.¹⁶ Eksemplet behøver ikke at være enestående.

At de danske myndigheder var begyndt at spekulere i, at der nok snart ville komme en mellemstatslig ordning omkring gravene i lighed med den aftale, som var blevet indgået med briterne i 1954¹⁷, og som det ny Vesttyskland samtidig forbedrede med sine naboer – først og fremmest Frankrig – er sikkert, i hvert fald når vi nærmer os 1960.¹⁸ Den 3. oktober 1962 blev den nuværende løsning omkring bevarelsen og vedligeholdelsen af de tyske grave i Danmark i form af en 60-årig aftale med mulighed for yderligere forlængelse underskrevet af den danske og den tyske regering.¹⁹ En mellemstatslig aftale mellem Danmark og den unge nation Vesttyskland, hvorved Danmark tog et skridt ud af besættelsens skygge i retning af internationalt samarbejde. For varetagelsen af aftalens praktiske forpligtelser stod den tyske organisation *Volksbund Deutsche Kriegsgräberfürsorge*.

Volksbund Deutsche Kriegsgräberfürsorge

Den tyske organisation Volksbund Deutsche Kriegsgräberfürsorge skulle tage sig af den praktiske side af sagen. Volksbund med hovedkvarter i Kassel er en medlemsorganisation og administrerer 827 kirkegårde og ca. 2.300.000 krigsgrave i 45 lande med et årligt budget på ca. 40.000.000 Euro (ca. 300.000.000 kr.). Pengene til arbejdet kommer fra de ca. 500.000 medlemmer og derudover ca. 1.000.000 lejlighedsvis donatorer. De sidste 15-20 % af budgettet betales af Forbundsrepublikken og delstaterne.²⁰ Volksbund blev i øvrigt dannet i 1919 som en konsekvens af Første Verdenskrigs hundredetusindvis af faldne. Organisationen lod sig imidlertid misbruge af Hitlerstyret og blev derfor opløst med krigsafslutningen i 1945. Allerede i 1946 genopstod Volksbund igen i Vesttyskland, hvorimod den blev forbudt i Østtyskland. I modsætning til organisationens revanchistiske selvforståelse i Det Tredje Rige (1933-45), hvor nazisterne bl.a. omdøbte *Volkstrauertag* til *Heldengedenktag*, og sorgen over de faldne afløstes af heltedyrkelse, har organisationens selvforståelse siden 1946 været pacifistisk/humanitært orienteret under mottoet: *Versöhnung über den Gräbern. Arbeit für den Frieden*. Anlæggelsen af de mange kirkegårde gik i Vest-

Fig. 5. Ét af de bevarede trækers fra flygtningelejrene. Indskriften lyder: "Hier ruht mit Gott meines liebes Söhnchen" Edmund Kaminski født 22.1. 1942 og død 13.4. 1945. Foto: Varde Museum.

Fig. 6. Logo for Volksbund Deutsche Kriegsgräber Fürsorge. Deres logo lyder: "Versöhnung über den Gräbern. Arbeit für den Frieden".

europa i gang i årene efter Anden Verdenskrigs afslutning, mens arbejdet i Østeuropa, hvor antallet af faldne var langt større, først kunne gå i gang efter murens fald i 1989 (fig. 6). Organisationens opgaver består i dag i at registrere, bevare og vedligeholde gravsteder for krigsdøde i udlandet. Hvert eneste år bruger organisationen millioner af euros på at passe krigsgrave ikke mindst i Østeuropa, som efter murens fald blev organisationens vigtigste arbejdsområde. Omkring 3.000.000 tyskerne mistede livet i Østeuropa og i det daværende Sovjetunionen, hvilket er dobbelt så mange, som der faldt i Vesteuropa. Siden organisationen fik mulighed for at operere i disse områder, har man flyttet og genbegravet ca. 628.000 krigsdøde.²¹

Organisationen formidler desuden rejser og arrangerer nationale og internationale ungdomslejre. Således deltager unge tyskere om sommeren i arbejdet med opmaling af gravindskrifter og vedligeholdelse af udenomsarealer. Den daglige vedligeholdelse: græsslåning, beskæring af buske etc. foretages i Danmark af danske gartnere lønnet af Volksbund.

Volksbunds arbejde handlede og handler naturligvis om respekt for de døde og deres efterladte, men det handlede også om politik og internationale relationer, idet Volksbund blandt mange tiltag fra det dengang unge Vesttysklands side også handlede om at vende international isolation og mistro til samarbejde og tillid. Rom-traktaten fra 1957 er et godt eksempel på, at Vesttyskland var slået ind på et nyt spor, men Volksbund må også ses som en del af samme bestræbelse.

Dansk modstand mod forstyrrelse af gravfreden

I kulissen stod Volksbund klar til at påtage sig de nødvendige forpligtelser i forhold til at bevare gravene for eftertiden. Samtidig havde man fra tysk side et ønske om at samle de mange grave, der, som tidligere omtalt, var spredt over det meste af Danmark. Tyskerne havde foretaget lignende flytninger andre steder i Europa, og i slutningen af 1950'erne havde man nu sendt forespørgslen til Danmark. Tyskernes ønske var at samle de døde, således at det blev både lettere og billigere for dem at passe kirkegårdene, men også nemmere for de efterladte at finde frem til deres familiemedlemmer. Ikke alle danskere var imidlertid lige henrykte ved tanken og gensynet med tyskerne, hvis opgave med at opgrave og genbegrave ligene mange fandt uetisk, ligesom der var modstand og frygt for den dødekult, som de tyske gravflytninger kunne medføre (fig. 7). En årelang strid fra ca. 1958-1967 og

Fig. 7. Gravflytning i 1960'erne. På fotografiets bagside er noteret: "Oksbøl Friedhof "Ehrenfeld". Foran i billedet ses grøften hvori plasticposerne med knoglerne lægges. K. Høgsbroe Østergaards Arkiv, i Astrup Sognearkiv, Glejbjerg.

til slut en højesteretsdom tog det at lukke munden på modstanderne. Modstanderne fremsatte tre argumenter imod gravflytningerne. Det handlede om respekten for gravfreden, og det handlede om spørgsmålet om menighedsrådenes selvstændige ret og pligt til at værne gravfreden på deres kirkegårde. Det tredje og sidste argument handlede om, at det tyske ønske var i strid med dansk kristen tankegang, sæd og skik.²² Retssagen førtes af 90 jyske menighedsråd, og det hang sammen med, at gravflytningerne var begyndt på Sjælland og Fyn, hvor også antallet af tyske grave var mindst (når der ses bort fra København, hvor der ikke blev foretaget store forandringer). Derfor var der endnu håb om at få standset tyskerne forehavende i Jylland. Allerede i samtiden kan man dog finde røster, der havde gennemskuet det dobbeltmoraliske hos modstanderne, og som spurgte, hvorfor det var krænkende, usømmeligt og stridende mod dansk kristen tankegang at grave tyskere op, men ikke amerikanere, canadiere, englændere eller danskere.²³ Med det sidste hentydede kronikøren til, at de allierede efter krigen havde genbegravet nogle af deres faldne.²⁴

For at man her i eftertiden skal kunne forstå modstanden mod gravflytningerne skal man huske, at krigen først i slut-

ning af 1950'erne var ved at komme på afstand, og at mistroen til Tyskland og tyskerne endnu sad i mange danskere. Således havde de fleste voksne mennesker jo oplevet besættelsen af Danmark. Mange havde oplevet, at tyskerne inden for en kort årrække havde været årsag til to af verdenshistoriens grusomste krige.

Sagen blev prøvet først ved Østre Landsret og i 1967 ved Højesteret, der endte med at stadfæste landsrettens dom. Dommen vægtede, at der var tale om en aftale mellem to stater, der fulgte international sædvane, og derved undgik man at tage stilling til spørgsmålene om gravfred og menighedsrådenes kompetencer i forhold til kirkegårdene. Selvom retssagen havde en urban tone, konkluderer Finn Riber Jensen, der har undersøgt sagen, alligevel, at der bag argumenterne fra modstanderside lå nationalistiske, anti-tyske efterklange fra besættelsestiden.²⁵ Disse rummede en mere eller mindre udtalt angst for at give ny næring til tysk revanchisme og dødekult, der netop kunne blive en konsekvens af disse store tyske gravpladser i Danmark.

Frygten for et nyt revanchistisk Vesttyskland deltes hverken af Staten, Kirkeministeriet eller skiftende kirkeministre. Og set i bakspejlet viste frygten for tysk revanchisme sig ubegrundet; i stedet sejrede tilliden. Når den danske stat var imødekommende, skyldtes det ikke blot danske politikeres fremsynethed, men også en erkendelse af, at man i småstaten Danmark gjorde klogest i at følge trop i forhold til udviklingen mellem Tyskland og dets store naboer, hvor netop frygten og hadet var i gang med at blive afløst af tillid og samarbejde. Kirkeminister Bodil Koch udtrykte denne holdning ganske præcist: *Et sådant spørgsmål er nu engang ikke holdbart. Hvis Danmark fulgte den linje og modsatte sig ønsket om samling af de tyske grave, ville man mig bekendt være det eneste land blandt mange, der indtog en sådan holdning. Jeg kan f.eks. nævne, at man i Norge har samlet de tyske grave på kun tre kirkegårde.*²⁶

Retssagen faldt altså ud til Vesttysklands, Volksbunds og den danske stats fordel, og genbegravelserne gik i gang – og forøgede og forandrede de i forvejen store kirkegårde, der lå tæt på de store lejre, især Oksbøl, Grove-Gedhus med hundrede af nye grave og navne. I *Jyllandsposten* 18. maj 1967 kunne man læse om den højesteretssag, som modstanden mod gravflytningerne førte med sig (fig. 8).

For Oksbøls vedkommende forøgedes antallet efter gravflytningerne med godt 500 grave, hvorved det nuværende antal

Krigsgrav-sagen for Højesteret

*Principiel afgørelse om ministeriets
myndighed over for menighedsrådene*

på 1796 grave opnåedes (fig. 9).²⁷ Det samlede resultat blev, at Folksbund flyttede og genbegravede omkring 5000 krigsdøde og reducerede antallet af kirkegårde med tyske flygtninge og soldater fra 475 til 34.²⁸ I 1960 erstattede man de gamle trækors med hvide trækors, og efter den dansk-tyske aftale i 1962 begyndte udvidelserne og nyanlæggelserne. I august 1969 indviedes flygtningekirkegården i Oksbøl i dens mere eller mindre nuværende skikkelse med stenkorsene.

Gravflytningerne var en opgave, hvis makabre karakter modstanderne heller ikke undlod at kommentere, og sagen krævede, at de implicerede gik diskret til værks. Det ses af et brev fra oberstløjtnant og menighedsrådsformand i Aal sogn C. baron Gyldenkrone, der bad om tilladelse til at tage et aflåseligt rum i militærlejren i Oksbøl i anvendelse i forbindelse med opbevaringen af ligresterne af et antal opgravede, emballeret luft- og vandtæt, indtil nedgravningen kunne finde sted.

Fig. 8. Udklippet fra Jyllandsposten 18. maj 1967 fortæller om den højesteretssag, modstanden mod gravflytningerne førte med sig, og som modstanderne endte med at tabe.

Fig. 9. Gravflytning ca. 1960.
Aastrup Sognearkiv, Glejbjerg.

I samme brev står der: "Hele processen skal efter ønske fra Kirkeministeriet køres så "stiltfærdigt" som muligt".²⁹ Trods stiltfærdighed kunne man alligevel i aviserne læse om "Knoglerester på gangene" og om "Spøgelse fra krigens tid"³⁰

Uden aftalen med Vesttyskland er det uvist, hvad der ville være sket med de tyske flygtninge- og soldatergrave. Således realiseredes alle flygtningelejrene, barakkerne blev pillet ned og materialerne solgt. Derfor findes der ikke noget museum for tyske flygtninge, der har til huse i de historiske bygninger, sådan som tilfældet er med fx Frøslevlejren ved Padborg, men her drejede det sig jo også om modstandsbevægelsen, som er landsmænd og nationale helte.

Med hensyn til tyskergravene kan det tænkes, at enkelte fx et menighedsråd eller andre i privat regi havde bevaret et mindre antal grave, fordi de følte en forpligtelse over for historien eller det enkelte menneske, også selvom der ikke var tale om hverken helte eller landsmænd.

Der er dog også sandsynlighed for, at hvis Volksbund *ikke* havde vist interesse, og hvis de *ikke* havde påtaget sig den økonomiske forpligtelse, så var trækorsene sikkert efterhånden blevet fjernet, hvorefter området antageligt var blevet forsynet med et fællesmindesmærke. I så fald havde historien og mindelserne om et dystert kapitel i Danmarkshistorien været endnu bedre gemt og glemt, end tilfældet er i dag.

Konklusion

I Danmark findes omkring 30.000 krigsgrave med relation til Anden Verdenskrig. Krigsgravene adskiller sig fra grave på en almindelig dansk kirkegård bl.a. ved, at gravene har nationale perspektiver. Dette kommer til udtryk ved, at der til krigsgravene, som Koselleck har gjort opmærksom på, knytter sig en dødekult, hvorved den enkelte soldat eller det enkelte offer knyttes sammen med nationens skæbne. Den voldelige død får nu en betydning, der ligger ud over den enkelte skæbne. De, der gav deres liv for fædrelandet, har krav på at blive husket. Deres død har en mening for nulevende og kommende generationer – og derfor bør intet navn gå tabt. Denne tradition går tilbage til Den Franske Revolution, og det er udtryk for den, vi finder på de store krigskirkegårde i Danmark og mange andre steder i verden.

I en dansk sammenhæng befinder de mere end 15.000 tyske flygtninge, der døde i Danmark fra 1945-49, sig i en mellemposition. De tilhørte ikke de sejrende, men taberne, men dog

kun i en vis forstand, fordi der blandt de døde var mange små børn, som i sagens natur hverken havde lod eller del i krigens grusomheder. Deres død rummer ingen national opbyggelighed og er egentlig blottet for mening. Af nødvendighed begravede man flygtningene og grundlagde de store flygtningekirkegårde i København, Oksbøl, Aalborg og Grove-Gedhus, om end gravenes fremtid var uvis.

Krigsgravenes nationale perspektiv kom igen til syne i forbindelse med den højesteretssag, der førtes mellem 90 jyske menighedsråd og Kirkeministeriet efter den dansk-tyske aftale fra 1962 omkring bevarelsen af de tyske krigsgrave og ikke mindst tyskernes og Volksbunds planer om at reducere antallet af kirkegårde betragteligt. Det medførte en strøm af danske protester rettet imod krænkelsen af gravfreden og muligheden for en tysk dødekult i Danmark og tydeliggjorde, at endnu langt op i 1960'erne trivedes mistilliden til tyskerne. Sagen demonstrerede da også klart det nationale potentiale, som Koselleck påpegede.

Den dansk-tyske aftale lagde op til internationalt samarbejde, og i løbet af en årrække sejrede tilliden over mistilliden til tyskerne – frygt blev til samarbejde.

Versöhnung über den Gräbern. Arbeit für den Frieden lyder Volksbunds motto. Nogle vil måske mene, at danskerne ikke har noget at forsones med tyskerne. Og det er muligt, at de har ret, for Danmark blev besat af tyskerne, og siden førte de en kvart million af deres landsmænd hertil imod gældende regler osv. Ikke desto mindre kan man vælge at fortolke *Versöhnung über den Gräbern. Arbeit für den Frieden* ud af det snævre nationale perspektiv, sådan at mottoet kommer til at handle om folkeslagenes forsoning og vigtigheden af at arbejde for freden. Gravene udgør derfor om ikke andet så en påmindelse til eftertiden om den forfærdende meningsløshed og umenneskelighed, der altid følger i krigens kølvand.

Litteratur

Am Rande der Strassen. Kriegsgräber in Europa und übersee. Volksbund deutscher Kriegsgräberfürsorge. Kassel u.å.
Birkeland, Sven Arvid, *I krigens kølvand. Danske skæbner efter 2. Verdenskrig.* København 2009.
Bjørnvad, Anders, *Krigens monumenter.* Odense 1999.

Gammelgaard, Arne, *Drivtømmer*. Blåvandshuk 1997.
 Hansen, Svend, "Døde tyskere og kristne danskere". *Kronik i Vestkysten* 28. maj 1958.
 Havrehed, Henrik, *De tyske flygtninge i Danmark*. Odense 1987.
Holbæk Amtstidende 6. november 1946. "11.500 tyske Flygtninge begravet i Danmark".
 Hæstrup, Jørgen, *Til landets bedste* bind 2. Kbh. 1971.
 Ipsen, Leif G., *Mennesker bag pigtråd*. Blåvandshuk 2002.
 Jacobsen, Kurt og Larsen, Klaus, *Ve og velfærd. Læger, sundhed og samfund gennem 200 år*. Kbh. 2007.
 Jensen, Finn Riber, "De tyske gravflytninger", *Fra Ribe Amt* bd. 28. 1999.
 Klatt, Martin, *Flygtningene og Sydslesvigs danske bevægelse 1945-55*, Padborg 2001.
 Koselleck, Reinhart, *Begreber, tid og erfaring*. Kbh. 2008.
 Lylloff Kirsten, "Kan lægeløftet gradbøjes?", *Historisk Tidsskrift* Kbh. 1999.
Schicksal in Zahlen. Volksbund deutscher Kriegsgräberfürsorge. Berlin u. å.
Folketingstidende.
 Trolle, Johannes, "Den danske Jord og de døde tyske Flygtninge", kronik i *Nationaltidende* 13. juli 1945.

Utrykt materiale

Arkivalier vedr. flygtningekirkegården, Blåvandshuk lokalhistoriske Arkiv, Oksbøl.
Knud Høgsbro Østergaards Arkiv, Aastrup Sognearkiv, Glejbjerg.
Flygtningeadministrationens arkiv og *Henrik Havreheds privatarkiv*, Rigsarkivet, København

Noter

- 1 Koselleck, 261.
- 2 Koselleck, 259.
- 3 Både Koselleck s. 261 og Volksbunds Schicksal in Zahlen s. 11 refererer til Frankfurttraktaten mellem Tyskland og Frankrig fra januar 1871, Artikel 16.
- 4 Kirkeministeriets cirkulære af 27. oktober 1962.
- 5 Hæstrup, 232.
- 6 Vesttyskland, og efter 1990 Tyskland, har oplevet det samme problem i forhold til Det Tredje Riges faldne. Det var nødvendigt at begynde forfra.
- 7 Der henvises til den foreliggende litteratur om emnet Havrehed, Gammelgaard og Lylloff. Netop de mange døde blandt de civile tyskere har været genstand for debat. Nogle forskere har hævdet, at man godt kunne have gjort mere for at begrænse tabene, hvis fx de danske læger havde været mere humanitindstillede, mere samarbejdsvillige og mindre anti-tyske. Andre forskere har hævdet, at

datidens forhold gjorde det kompliceret at være læge og samtidig modstander af besættelsesmagten. Således var det ikke ufarligt at hjælpe tyskerne, fordi handlingen kunne opfattelse som unational og landsforræderisk. Samtidig opfordrede Frihedsrådet de danske læger til ikke at hjælpe tyskerne. Dertil kommer det store antal flygtninge, de i forvejen overbelagte danske sygehuse, manglen på medicin etc. Faktorer, der alle medvirkede til at gøre forholdene vanskelige. For at læse mere om denne problemstilling, se Jakobsen og Larsen 2007.

- 8 Gammelgaard, 135.
- 9 Klatt, 25ff.
- 10 Gammelgaard, 39ff.
- 11 Koselleck, 258.
- 12 Trolle 1945.
- 13 *Holbæk Amtstidende* 6. november 1946.
- 14 Nogle kritikere af Flygtningeadministrationen vil sige, at så kunne Flygtningeadministrationen behandle flygtningene præcis som de ville, men sandheden er nok nærmere, at man ved at flytte flygtningene væk fra tæt befolkede områder mindskede spændingerne mellem danskere og tyskere betydeligt, samtidig med at man havde kontrol over dem. Derved opnåede Flygtningeadministrationen arbejdsro, men også rent logistisk blev opgaven lettere med færre og større lejre.
- 15 Mødereferat af 21. marts 1949, Aal Sogns menighedsprotokol. Blåvandshuks egsarkiv A448, nr. 6.
- 16 Korrespondance med Hans Linke i Blåvandshuks Egsarkiv A448, nr. 5.
- 17 Cirkulære om en overenskomst med det britiske statssamfund om fredning af og tilsyn med krigsgrave 10. april 1954
- 18 Brev fra H. Klittegaard af 15. juni 1960, der meddelte, at forhandlingerne mellem de danske og tyske udenrigsministerier ventes afsluttes i nær fremtid, hvorfor Kirkeministeriet ikke ønskede at forhøje honoraret til Aal Sogns menighedsråd. Blåvandshuks egsarkiv A448, nr. 5.
- 19 Bekendtgørelse af overenskomst med Forbundsrepublikken Tyskland om tyske krigsgrave i Danmark fra den anden verdenskrig 16. 11. 1962.
- 20 www.volksbund.de. Arbeitsbilanz 2010 se: www.volksbund.de/fileadmin/redaktion/BereichInfo/BereichInformationsmaterial/ZahlenDatenFakten/Arbeitsbilanz/2010_Arbeitsbilanz.pdf.
- 21 www.volksbund.de.
- 22 Finn Riber Jensen, 107.
- 23 Hansen (1958).
- 24 Birkeland, Zatt.
- 25 Finn Riber Jensen, 116.
- 26 *Folketings Tidende* 23. 10. 1963. I Norge varetager Volksbund 11.405 grave fra Anden Verdenskrig.
- 27 I et mødereferat af 21. marts 1949, Aal Sogns menighedsprotokol opgøres antallet af kister og urner til 1.279. Blåvandshuks Egsarkiv A448, nr. 6.
- 28 Havrehed anslår antallet af gravflytninger til ca. 5000 krigsdøde. Havrehed s. 219.
- 29 Brev til chefen for Vestre Landsdelskommando 13. maj 1966. Blåvandshuks egsarkiv A448, nr. 2.
- 30 *Jyllandsposten* 15.10 1966. Samt "Spøgelser fra krigens tid" kronik i Politiken af højesteretssagfører Ove Rasmussen 15. 10. 1965.